

УДК 594.38
© 2014

Н.В. ГУРАЛЬ-СВЕРЛОВА,
кандидат біологічних наук

Державний природознавчий музей
НАН України, м. Львів, Україна
E-mail: sverlova@pip-mollusca.org

ВИДОВЕ РІЗНОМАНІТТЯ
НАЗЕМНИХ МОЛЮСКІВ
(GASTROPODA, PULMONATA)
СТЕПОВОГО ПРИДНІПРОВ'Я

*Проаналізовано видове різноманіття наземних молюсків, достовірно зареєстрованих на території Херсонської, Запорізької та Дніпропетровської областей України. Стверджується, що в подальшому фауністичні дослідження необхідно проводити з використанням анатомічних ознак, оскільки цього вимагає присутність у степовому Придніпров'ї *Xerolenta obvia*, деяких видів з роду *Helicopsis*. Можливо, це стосується також деяких представників роду *Deroceras*.*

Ключові слова: наземні молюски, видовий склад, степове Придніпров'я, Україна.

Дослідження наземних молюсків розпочалися на території України ще в ХІХ ст., але тривалий час проводилися безсистемно, залишаючи багато "білих плям". Традиційно головна увага дослідників була зосереджена на гірському Криму та Українських Карпатах з прилеглими до них рівнинними територіями на заході України, тобто на територіях з найбільшим видовим різноманіттям і одночасно зі специфічним видовим складом наземних молюсків. Інтерес до наземних малакокомплексів степової зони України виник порівняно недавно, якщо не враховувати проведених у 1920-х роках І.І. Пузановим малакологічних досліджень у степовому Криму. Поза межами Кримського півострова цілеспрямовані дослідження розпочалися лише наприкінці ХХ–на початку ХХІ ст., що дало змогу провести попередні узагальнення для західної [8] та східної частин [5] степової зони України. Розташоване у центральній частині степової зони степове Придніпров'я спеціально не розглядалося, хоча окремі дані стосовно видового складу наземних молюсків Херсонської, Запорізької та Дніпропетровської областей можна знайти в багатьох літературних джерелах [1, 2, 6, 7, 9, 12, 13 та ін.]. І небезпідставно

метою даного дослідження було зробити аналіз видового складу та розповсюдження наземних молюсків на території Дніпропетровської, Запорізької та Херсонської областей, попередньо оцінити загальне видове багатство цієї групи безхребетних тварин у степовому Придніпров'ї, сформулювати перспективні напрями для подальших фауністичних досліджень.

В основу роботи покладено матеріали з Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської областей України, зібрані в 1990–2010 рр. автором статті та багатьма іншими дослідниками з Дніпропетровського, Донецького, Прикарпатського, Запорізького національних університетів, з Інституту зоології імені І.І. Шмальгаузена НАН України та ін. Більшість з цих матеріалів було передано до лабораторії малакології Державного природознавчого музею НАН України (надалі – ДПМ) для поповнення фондової малакологічної колекції установи або тимчасово на визначення чи підтвердження видової приналежності молюсків [3].

Наземних молюсків без зовнішньої черепашки (слизняків) визначали зі залученням морфологічних і анатомічних ознак, черепашкові види – переважно на підставі кон-

хіологічних ознак, у деяких випадках – із додатковим залученням анатомічних ознак (будови дистальних відділів статевої системи). Частина описаних матеріалів зберігається в малакологічному фонді ДПМ [3].

Додатково проаналізовано й літературні джерела щодо видового складу наземних молюсків окремих природоохоронних [6, 7, 12] та інших територій [12, 13]. До загального видового списку не включали супраліторальні види з родів *Truncatella* та *Ovatella*, указані для Чорноморського біосферного заповідника [6], а також молюсків, зареєстрованих лише на ділянці цього заповідника “Волижин ліс”, оскільки вона розташована в адміністративних межах не Херсонської, а Миколаївської області.

Результати досліджень та їх обговорення. У проаналізованих зборах і літературних джерелах [6, 7, 12] досить регулярно зустрічався один представник родини Succineidae – *Succinella oblonga* (Draparnaud, 1801), відмічений в усіх трьох адміністративних областях, переважно у природних або штучних деревних насадженнях. Цей вид можна вважати звичайним не лише для степового Придніпров'я, але й загалом для степової зони [5, 9] або цілої території України [4, 11]. Серед віт-чизняних представників родини він є найменш вимогливим до вологості оточуючого середовища. Це не виключає присутності у степовому Придніпров'ї інших, більш гідрофільних представників родини, широко розповсюджених на території України. Разом з тим, більш ранні згадки про присутність на півдні Херсонської та Запорізької областей *Oxyloma dunkeri* (L.Pfeiffer, 1865) вимагають анатомічного підтвердження [4].

Родина Cochlicopidae представлена двома широко розповсюдженими на території України видами – *Cochlicopa lubrica* (Müller, 1774) і *Cochlicopa lubricella* (Poggio, 1838). Найчастіше у проаналізованих зборах зустрічався другий зі згаданих видів, краще пристосований до існування в сушіших (ксеротермних) біотопах. Очевид-

но, *C. lubricella* можна вважати типовим мешканцем природних і штучних деревних насаджень у степовому Придніпров'ї; він зареєстрований в усіх трьох адміністративних областях. *C. lubrica* був присутній у зборах з міст Дніпропетровськ і Дніпродзержинськ Дніпропетровської, з околиць м. Цюрупинськ Херсонської областей.

Родина Valloniidae представлена двома широко розповсюдженими на території України видами – *Vallonia costata* (Müller, 1774) і *Vallonia pulchella* (Müller, 1774), виявленими в усіх трьох досліджуваних адміністративних областях. Наприклад, на заході України згадані види більше тягнуть до відкритих біотопів, у степовому Придніпров'ї вони часто зустрічаються і в природних, і в штучних деревних насадженнях. 2000 року на Кінбурнській косі була знайдена одна черепашка дуже спорадично розповсюдженого на території України *Vallonia enniensis* (Gredler, 1856) [9].

Родина Pupillidae представлена одним видом – *Pupilla muscorum* (Linnaeus, 1758) [6, 7]. Усі знахідки стосуються південної частини Херсонської області – в адміністративних межах Голопристанського, Цюрупинського і Чаплинського районів.

Родина Vertiginidae представлена двома видами – *Vertilla angustior* (Jeffreys, 1830) і *Vertigo pygmaea* (Draparnaud, 1801), зафіксованими на окремих ділянках Чорноморського заповідника [6]. Обидва види є широко розповсюдженими на території України [4, 11].

Родина Truncatellinidae представлена двома видами – *Truncatellina cylindrica* (Férussac, 1807) і *Truncatellina costulata* (Nilsson, 1822). Поодинокі екземпляри обох видів були зареєстровані в лісових біотопах у районі Присамарського біосферного стаціонара поблизу с. Андріївка Новомосковського району Дніпропетровської області. Крім того, *T. cylindrica* відмічений на півдні Херсонської області – у Чорноморському біосферному заповіднику [6] та в сосновому лісі на околиці м.

Цюрупинськ.

Родина Enidae представлена на території степового Придніпров'я трьома видами. З них *Chondrula tridens* (Müller, 1774) широко розповсюджений на території України [4, 11], особливо в її степовій зоні [5, 8, 9]. *Brephulopsis cylindrica* (Menke, 1828) – вид кримського походження, численні знахідки якого за межами Кримського півострова зазвичай трактують як результат антропохорії [10]. Перші дані про його присутність на території степового Придніпров'я були опубліковані понад 100 років тому. В.А. Ліндгольм [13] описує збори *B. cylindrica* вздовж нижньої течії Дніпра – поблизу Святогригорівського Бізюкова монастиря, розташованого в околицях с. “Червоний Маяк” Бериславського району Херсонської області, та з Кам’янки на Дніпрі (очевидно, тепер м. Кам’янка-Дніпровська в Запорізькій області). Наразі відомо багато знахідок цього виду в усіх трьох областях. Крім матеріалів, переданих до малакологічного фонду ДПМ [3] або згаданих у літературних джерелах [7, 12], до ДПМ на визначення передавали також черепашки цього виду із м. Запоріжжя, з околиць м. Марганець і м. Нікополь (Нікопольський район Дніпропетровської області), м. Цюрупинськ і смт Каланчак у Херсонській області. На відміну від *B. cylindrica*, для *Brephulopsis bidens* (Krupnicki, 1833) відомі лише поодинокі знахідки поза межами Криму, одна з них була виявлена в 1990 році на півдні Херсонської області (смт Чаплинка) [11].

Родина Clausiliidae об’єднує переважно типові лісові види наземних молюсків, тому є слабо представленою в степовій зоні [5, 8, 9]. Поодинокі черепашки *Cochlodina laminata* (Montagu, 1803) були зібрані в лісових біотопах на Присамарському біосферному стаціонарі поблизу села Андріївка Новомосковського району Дніпропетровської області.

Родина Punctidae представлена одним видом – *Punctum rugmaeum* (Draparnaud, 1801), зареєстрованим у Чорноморському біосфер-

ному заповіднику [6] та у лісових біотопах на Присамарському біосферному стаціонарі поблизу того самого села Андріївка.

Родина Euconulidae представлена одним видом – *Euconulus fulvus* (Müller, 1774), зареєстрованим на Присамарському біосферному стаціонарі (див. попередній вид).

Родина Gastrodontidae представлена одним видом – *Zonitoides nitidus* (Müller, 1774), відміченим в урбанізованих біотопах м. Дніпропетровськ і м. Дніпродзержинськ.

Родина Vitrinidae представлена в степовому Придніпров'ї одним видом *Vitrina pellucida* (Müller, 1774), широко розповсюдженим на території України [11]. Хоча порожні черепашки цього виду гірше зберігаються, але відносно рідше потрапляють до зборів; зареєстровані в усіх трьох адміністративних областях.

Родина Zonitidae представлена п’ятьма видами. З них *Aegopinella minor* (Stabile, 1864), *Perpolita hammonis* (Ström, 1765), *Vitrea crystallina* (Müller, 1774) зареєстровані в лісових біотопах на Присамарському біосферному стаціонарі поблизу села Андріївка. Перші два види траплялися у переданих до ДПМ з цієї місцевості зборах досить регулярно, останній був представлений однією напівзруйнованою черепашкою. *Oxuchilus deilus* (Bourguignat, 1857) розповсюджений загалом у причорноморських країнах, а на території України зустрічається майже виключно в гірському Криму [4]. 1978 року виявлений у дендропарку заповідника “Асканія-Нова”, куди міг бути випадково завезений разом з рослинами [7]. На новому місці, очевидно, утворив стійку популяцію. Лише в малакологічній колекції ДПМ є збори *O. deilus* з цієї місцевості, датовані 2002 і 2004 роками [3]. До музею було передано також декілька екземплярів *Oxuchilus translucidus* (Mortillet, 1854), зібраних у 2002 році на острові Хортиця (Запоріжжя).

Родина Bradybaenidae представлена одним видом *Fruticicola fruticum* (Müller,

1774), широко розповсюдженим на території України [4, 11]. Він зареєстрований у лісових біотопах на Присамарському біосферному стаціонарі та в м. Запоріжжя.

Родина *Helicidae* представлена чотирма видами. З них *Cerpea vindobonensis* (Férussac, 1821) є широко розповсюдженим по всій території України [4, 11], а на дослідженій території неодноразово зареєстрований в усіх трьох адміністративних областях. *Helix albescens* Rossmässler (1839) розповсюджений на півдні України, за винятком однієї інтродукованої колонії у Києві [4, 11]; для Херсонської області вказаний ще В.А. Ліндгольмом [13] під назвою *Helicogena obtusata*. Наприкінці ХХ–на початку ХХІ ст. зареєстрований у Запорізькій (м. Запоріжжя та його околиці, околиці м. Мелітополь) і Херсонській (Чаплинський і Цюрупинський райони) областях. У Дніпропетровській області відмічено також дві великі колонії антропохорного походження: на околиці м. Орджонікідзе – *Helix lucorum* Linnaeus (1758) [12], на околиці м. Жовті Води – *Helix pomatia* Linnaeus (1758).

Точний видовий склад родини Nugtomidae встановити важко. Достовірно зареєстрованими на даній території можна вважати: *Helicopsis striata* (Müller, 1774) [1, 3, 6, 7], *Helicopsis retowskii* (Clessin, 1883) [1, 3], *Xeropicta krynickii* (Krynicky, 1833), *Xeropicta derbentina* (Krynicky, 1836), *Euomphalia strigella* (Draparnaud, 1801) [3], *Monacha fruticola* (Krynicky, 1833) [3, 7, 12], *Monacha cartusiana* (Müller, 1774) [3, 6, 12], *Pseudotrachia rubiginosa* (A.Schmidt,

1853) [13]. Досить імовірною виглядає присутність на даній території *Helicopsis dejecta* (Cristofori et Jan, 1831) [12]. Вимагає додаткового підтвердження (передусім із використанням анатомічних ознак) присутність інших видів роду *Helicopsis* [12, 13] або *Xerolenta obvia* (Menke, 1828) [6].

У степовому Придніпров'ї безчерепашкові наземні молюски (слизняки) представлені трьома родинами: *Limacidae* (1 вид), *Agionidae* (1 вид) та *Agriolimacidae* (від 4 до 6 видів). *Limax maculatus* (Kaleniczenko, 1851) зареєстрований у Запорізькій (м. Запоріжжя, м. Бердянськ) і Херсонській (Білозерській район) областях, *Arion subfuscus* (Draparnaud, 1805) – у Запорізькій (м. Енергодар) і Херсонській (парк у “Асканія-Нова”) областях. Анатомічно підтвердженою є присутність на дослідженій території *Deroceras caucasicum* (Simroth, 1901) – заплава Дніпра у Дніпровсько-Орільському заповіднику; *Deroceras subagreste* (Simroth, 1892) – декілька знахідок у Запорізькій області; *Deroceras sturanyi* (Simroth, 1894) – м. Енергодар. Вимагає додаткового підтвердження присутність у заповідниках Херсонської області *Deroceras agreste* (Linnaeus, 1758) і *Deroceras reticulatum* (Müller, 1774) [6, 7], оскільки не відомо, чи були при їх визначенні використані анатомічні ознаки. *Deroceras laeve* (Müller, 1774) зареєстрований у Запорізькій [12] та Херсонській [6] областях. Детальніше деякі знахідки та особливості сучасного розповсюдження слизняків родини *Agriolimacidae* на території України описані в окремій публікації [2].

Висновки

На території Херсонської, Запорізької, Дніпропетровської областей України, враховуючи особисто опрацьовані матеріали та низку літературних відомостей, можна вважати достовірно зареєстрованими 42 види наземних молюсків. Досить імовірними виглядають також указівки на присутність тут *Helicopsis dejecta*, *Deroceras reticulatum*, *D. agreste*, проте у майбутньому бажано

підтвердити це зі застосуванням анатомічних ознак. Згадки про присутність у степовому Придніпров'ї *Oxyloma hungarica* можуть базуватися на помилковому визначенні інших видів роду *Oxyloma*, а щодо *Xerolenta obvia* і *Helicopsis instabilis* – на помилковому визначенні якихось видів роду *Helicopsis*, чому сприяє значна внутрішньовидова конхіологічна мінливість останніх.

Бібліографія

1. Гураль-Сверлова Н.В. Предварительные результаты анатомического исследования моллюсков рода *Helicopsis* (Nugtomiidae) Крыма и Причерноморской низменности / Н.В. Гураль-Сверлова // *Ruthenica*. – 2012. – Т. 22, № 1. – С. 15–34.
2. Гураль-Сверлова Н.В. Современное распространение наземных моллюсков семейства *Agriolimacidae* на территории Украины / Н.В. Гураль-Сверлова, И.А. Балашиев, Р.И. Гураль // *Ruthenica*. – 2009. – Т. 19, № 2. – С. 53–61.
3. Гураль-Сверлова Н.В. Наукові колекції Державного природознавчого музею. Малакологічний фонд / Н.В. Гураль-Сверлова, Р.І. Гураль. – Львів, 2012. – Вип. 4. – 253 с.
4. Гураль-Сверлова Н.В. Визначник наземних молюсків України / Гураль-Сверлова Н.В., Гураль Р.І. – Львів, 2012. – 216 с.
5. Гураль-Сверлова Н.В. Наземные моллюски (Gastropoda, Pulmonata) Донецкой возвышенности и прилегающих территорий / Н.В. Гураль-Сверлова, В.В. Мартынов, А.В. Мартынов // *Вестник зоологии*. – 2012. – Т. 46, № 4. – С. 319–326.
6. Корнюшин А.В. К фауне наземных моллюсков Черноморского заповедника / А.В. Корнюшин // *Вестник зоологии*. – 1980. – № 2. – С. 75–78.
7. Корнюшин А.В. Наземные моллюски (Gastropoda, Pulmonata) в дендропарке “Аскания-Нова” / А.В. Корнюшин // *Вестник зоологии*. – 1986. – № 1. – С. 41.
8. Сверлова Н.В. Наземная малакофауна Северо-Западного Причерноморья: основные результаты и перспективы исследований / Н.В. Сверлова, С.С. Крамаренко, А.Н. Шклярчук // *Материалы конф. [“Чтения памяти А.А.Браунера”]*. – Одесса: Астро-Принт, 2000. – С. 29–34.
9. Сверлова Н.В. Анализ видовой разнообразия наземных моллюсков в степной зоне Украины (без Крыма) / Н.В. Сверлова // *Еколого-функціональні та фауністичні аспекти дослідження молюсків, їх роль у біоіндикації стану навколишнього середовища: зб. наук. праць*. – Житомир, 2006. – Вип. 2. – С. 252–256.
10. Шилейко А.А. Наземные моллюски подотряда Pupillina фауны СССР (Gastropoda, Pulmonata, Geophila) / А.А. Шилейко – Л.: Наука, 1984. – 399 с. – (Фауна СССР. Моллюски. Т. 3, вып. 6. Нов. сер. № 130).
11. Balashov I. An annotated checklist of the terrestrial molluscs of Ukraine / I. Balashov, N. Gural-Sverlova // *Journal of Conchology*. – 2012. – Vol. 41, № 1. – P. 91–109.
12. Contribution to the knowledge of terrestrial molluscs in southeastern Ukraine / I.A. Balashov, S.S. Kramarenko, A.V. Zhukov, A.N. Shklyaruk, A.A. Baidashnikov, A.V. Vasyliuk // *Malacologica Bohemoslovaca*. – 2013. – Vol. 12. – P. 62–69.
13. Lindholm W.A. Materialien zur Molluskenfauna von Südwestrussland, Polen und der Krim / W.A. Lindholm // *Записки Новороссийского общества естествоиспытателей* – 1908. – Т. 31. – С. 199–232.

Рецензент – доктор біологічних наук,
професор **О.В. Жуков**